

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ ПЕДАГОГІЧНИХ НАУК УКРАЇНИ
ІНСТИТУТ ПСИХОЛОГІЇ імені Г. С. КОСТЮКА

МАЗЯР ОЛЕГ ВАСИЛЬОВИЧ

УДК 159.923.2:159.923.3:159.923.5

**ГЕНЕЗИС І ДИНАМІКА ДИСОНАНСІВ ОСОБИСТОСТІ:
СИСТЕМНИЙ ПІДХІД**

19.00.01 – загальна психологія, історія психології

Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня
доктора психологічних наук

Київ – 2021

Дисертацією є рукопис

Робота виконана в Інституті психології імені Г. С. Костюка НАПН України, лабораторія психології творчості, м. Київ

Науковий консультант

дійсний член НАПН України, доктор психологічних наук, професор **Моляко Валентин Олексійович**, Інститут психології імені Г. С. Костюка НАПН України, лабораторія психології творчості, завідувач

Офіційні опоненти:

доктор психологічних наук, доцент **Дробот Ольга В'ячеславівна**, Національний авіаційний університет, кафедра педагогіки та психології професійної освіти, професор;

доктор психологічних наук, доцент **Бреусенко-Кузнєцов Олександр Анатолійович**, Міжнародний інститут глибинної психології, кафедра історії та теорії психоаналізу, професор;

доктор психологічних наук, доцент **Коваль Ірина Андріївна**, Національний медичний університет імені О. О. Богомольця МОЗ України, кафедра медичної психології, психосоматичної медицини та психотерапії, професор

Захист відбудеться 23 березня 2021 року об 11.00 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 26.453.01 в Інституті психології імені Г. С. Костюка НАПН України за адресою: 01033, м. Київ-33, вул. Паньківська, 2

З дисертацією можна ознайомитися у бібліотеці Інституту психології імені Г. С. Костюка НАПН України за адресою: 01033, м. Київ-33, вул. Паньківська, 2

Автореферат розісланий 22 лютого 2021 р.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради

Т. М. Третяк

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми дослідження. Соціально-психологічний захист населення та підтримка індивідуального розвитку особистості як основні завдання Національної системи соціально-психологічної служби передбачають розробку ефективної практики надання психологічної допомоги. Це вимагає вирішення низки фундаментальних питань, які перебувають на перехресті *психології особистості* (генезис, структура, динаміка психічного розвитку) і *психотерапії* (чинники та механізм психологічних змін). Відсутність вичерпних відповідей обумовлює недостатню узгодженість положень академічної психології та психологічної практики.

Теоретико-методологічна проблема може бути розв'язана *пограничним дослідженням*, в ході якого формування психологічних положень здійснюватиметься шляхом виявлення зв'язку фізіологічних і соціальних систем психічної регуляції людини. Це базова умова цілісного розуміння особистості, що інтегрує інтра- й інтерпсихічні аспекти функціонування. Втім, висока варіативність реагування психічно здорової особистості не сприяє встановленню закономірностей саморегуляції, що виявилось у вкрай низькій кореляції рис особистості та поведінкових патернів (W. Mischel) й вкрай слабкій реплікації досліджень у галузі соціальної та когнітивної психології (B.A. Nosek). Разом із тим, системне виявлення емоційної, когнітивної та поведінкової динаміки найповніше об'єктивується у ситуації патологічного розвитку психіки, яка розкриває системні характеристики особистості (Л.С. Виготський, Б.В. Зейгарник). Йдеться про ситуацію невротичного розладу, що дає змогу вивчати суб'єкта у перехідному психічному стані.

Невроз як зворотний психічний розлад під кутом дисонансу особистісного розвитку розкриває генезис і динаміку психічної активності, демонструє її специфічні властивості та закономірності. Вивчення невротичної динаміки видається найбільш перспективним як для вирішення класичної психофізіологічної проблеми (Р. Декарт), так і для цілісного та системного аналізу розвитку особистості, що є фундаментальною задачею психологічної науки (Г.С. Костюк, О.М. Леонтьєв, Б.Ф. Ломов, С.Д. Максименко, В.О. Моляко, К.К. Платонов, С.Л. Рубінштейн).

Означений підхід передбачає інтеграцію антагоністичних дослідницьких парадигм – природничо-наукової (В.М. Бехтерев, І.П. Павлов) і гуманітарної, яка представлена концептуальними розробками глибинної (А. Адлер, З. Фройд, К. Юнг) та гуманістичної психології (А. Маслоу, К. Роджерс, В. Франкл), гештальттерапії (Ф. Перлз), когнітивно-поведінкової терапії (А. Бек, А. Раш) тощо. Реалізація такої дослідницької програми (О.А. Бреусенко-Кузнєцов) може стати підґрунтям для створення *метатеорії особистості*. Вона повинна спрямовуватися на вивчення *базової психічної суперечності*, яку доцільно розглядати як контрапункт, що за певних умов може дисонувати. Наш інтерес зумовили генезис і динаміка психічного контрапункту особистості та системні чинники його дисонансу.

Запропонована редакція метатеорії розкриває механізм утворення *незбалансованої психічної суперечності*, що об'єктивується у системі дисонансів особистості. Для цього маємо комплекс аргументованих припущень щодо формування невротичного розладу, влучних спостережень, цінних експериментальних та емпіричних даних. Метатеорія зорієнтована 1) інтегрувати ключові чинники невротичного розладу у системі взаємопов'язаних положень; 2) встановити загальний механізм психічного дисонансу особистості (невротизації); 3) показати місце і значення невротичного розладу в особистісному розвитку; 4) висвітлити емоційні, когнітивні та поведінкові дисонанси у структурних змінах особистості.

Розроблений підхід не заперечує попередній етап розвитку академічної психології та психотерапії, а виявляє його цінність крізь призму принципово нової оцінки генезису і динаміки незбалансованої психічної суперечності особистості, зокрема через *аналіз інверсійних процесів* психічної діяльності людини. Невротизація оцінюється як закономірний етап розвитку психіки. Непродуктивним контрапунктний дисонанс стає у процесі порушення психічної інверсії.

Поставлене завдання вимагає показу емпіричного матеріалу, який цілісно й у зв'язку емоційних, когнітивних та поведінкових аспектів особистісної проблематики розкриває сутнісні чинники порушення балансу базової психічної суперечності. Такий матеріал повинен якнайповніше демонструвати механізм розгортання дисонансів особистості, а відтак не може бути збудований лише на інтерпретації кореляційних зв'язків окремих психічних феноменів.

З метою нівелювання фактору суб'єктивно спотвореної інтерпретації емпіричних даних доцільно аналізувати об'єктивні зразки психічної активності. Тож об'єктом дослідження можуть стати літературні описи особистостей. Художня творчість цілісно відбиває проблему особистості, шляхи її самоактуалізації та дезінтеграції (Л.С. Виготський, В.О. Моляко, В.О. Пономаренко, І.О. Сікорський). На матеріалі класичної художньої літератури вдається простежити генезис і динаміку дисонансів особистості, що, зокрема, доведено фундаторами глибинної психології.

Теоретичну цінність концепції демонструємо на прикладі аналізу творів Ф.М. Достоевського, якому вдається змалювати чи не найширшу палітру патологічних і конгруентних особистостей. Вибір письменника зумовлено тим, що його твори повсякчас привертають увагу психологів і психіатрів (А. Адлер, Ф.Ф. Добронравов, І.Д. Єрмаков, О.Г. Ковальов, І. Нейфельд, З. Фройд, В.Ф. Чиж). Підстави вважати такий матеріал релевантним для запланованого дослідження дає детально виписана емоційна, когнітивна і поведінкова активність персонажів його творів.

Отже, необхідність розробки цілісного і системного підходу до вивчення особистісної проблематики зумовлює вибір теми дисертаційного дослідження: *«Генезис і динаміка дисонансів особистості: системний підхід»*.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами, грантами. Окремі аспекти дисертаційного дослідження розроблялися відповідно до комплексних науково-дослідних тем кафедри соціальної та практичної психології Житомирського державного університету імені Івана Франка «Особистісне зростання в умовах трансформації сучасного суспільства» (номер державної реєстрації – 0114U003867, 2014-2019 р.) та «Психічне здоров'я особистості: сім'я, спільнота, нація» (номер державної реєстрації – 0119U102340, 2019 р.); у межах науково-просвітницького проекту «Психічне здоров'я дітей: від знань до дій» (2017).

Тема дисертації затверджена на засіданні Вченої ради Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України (протокол № 9 від 26 вересня 2019 року) й узгоджена у бюро Міжвідомчої ради з координації досліджень у галузі освіти, педагогіки і психології (протокол № 1 від 28 січня 2020 року).

Метою дослідження є цілісний та системний аналіз генезису і динаміки дисонансів особистості на матеріалі літературних творів.

Об'єкт дослідження – дисонанси особистісного розвитку.

Предмет дослідження – генезис і динаміка системи дисонансів особистості.

В основу дослідження покладене **припущення** про те, що дисонанси особистості стають наслідком незавершеної інверсії психічного розвитку, яка об'єктивується на емоційному, когнітивному та поведінковому рівнях у дискретних суперечностях інтра- й інтерпсихічного змісту. Інноваційна цінність теорії системи дисонансів особистості як незбалансованої психічної суперечності залежить від 1) рівня узгодженості з основними положеннями теорії розвитку особистості, 2) здатності розкрити загальний механізм невротичного розладу в єдності емоційних, когнітивних та поведінкових аспектів саморегуляції, 3) спроможності концептуально розв'язувати основні психотерапевтичні задачі, зокрема діагностичного змісту. Кожен із трьох аспектів особистісного дисонансу – емоційний, когнітивний та поведінковий – може бути описаний із позиції загостреної базової психічної суперечності. Вони забезпечують психодинаміку, відповідно, амбівалентності, абсурду та вимушеного повторення. Особистісні дисонанси обумовлюють системні зміни психічної саморегуляції, що може бути представлено на рівні структурно-функціональної моделі особистості. Позаяк твори класичної художньої літератури послідовно розгортають дисонанси особистості, існують підстави вважати цей матеріал релевантним для показу динамічних аспектів психічного розвитку у ситуації невротичного розладу.

Відповідно до мети та гіпотези поставлені **завдання дослідження**:

1. Проаналізувати теоретико-методологічні засади психотерапії; реконструювати й узагальнити основні погляди на генезис і динаміку незбалансованої психічної суперечності як дисонанс особистості. Встановити типологічну специфіку розвитку осіб із незбалансованою психічною суперечністю. Здійснити історико-психологічний дискурс формування базових положень особистісної проблематики й у зв'язку з цим встановити координати систематики психічних розладів. Розробити динамічну модель незбалансованої психічної суперечності, яка цілісно розкриває емоційні, когнітивні та поведінкові аспекти особистісного розвитку.

2. Визначити емоційні, когнітивні та поведінкові особливості генезису і динаміки дисонансів особистості. З'ясувати характер інверсії психічного розвитку в умовах невротичного розладу. Показати системний зв'язок емоційних, когнітивних та поведінкових чинників незбалансованої психічної суперечності.

3. Розробити й описати теоретико-методологічні принципи субособистісного аналізу; описати структурно-функціональну модель особистості; виявити умови та механізм її інверсії. Проаналізувати генезис і динаміку структурної патології особистості.

4. Показати методологічні шляхи дослідження системи дисонансів особистості. Виявити переваги й обмеження математичних методів дослідження. Обґрунтувати можливості аналізу системи дисонансів особистості у художньому тексті. Встановити основні чинники та механізм особистісних змін.

5. Здійснити патографічний аналіз інверсії психічного розвитку літературних особистостей, які демонструють ознаки незбалансованої психічної суперечності. З'ясувати вихідні чинники, каталізатори та динаміку дисонансів їхніх особистостей, вказати на ключові аспекти інтра- й інтерпсихічної дезінтеграції. Встановити чинники особистісних змін, які забезпечують консонанс особистості.

Концепція дослідження. Незбалансована психічна суперечність особистості розглядається як втрата суб'єктом інтрапсихічної інтеграції, що формує комплекс дисонансів. Цей процес призводить до неможливості завершити періодичну інверсію психічного розвитку, результати якої фіксуються в емоційній амбівалентності, когнітивному абсурді й поведінковій деструктивності суб'єкта. Структурно-функціональна модель особистості зазнає трансформації, яка не дозволяє бути адекватним та спонтанним і забезпечує рецидив асиміляції неінтегрованого досвіду.

Перша група положень розкриває сутність невротичного розладу у системі розвитку особистості. Це здійснюється через показ особистісних змін, які об'єктивуються у типологічній інверсії та фіксуються у психічній дуальності суб'єкта. Невротичний стан є універсальним механізмом психологічного розвитку особистості, який за певних інтра- й інтерпсихічних умов зазнає стагнації та виявляється у симптоматиці психічних розладів. Розлади психіки класифікуються відповідно до здатності організму долати невротичні навантаження.

Друга група положень реконструює історико-психологічний контекст формування авторської концепції дисонансів особистості. Показано логіку змін психологічних парадигм дослідження й окремих концептуальних поглядів на базову психічну суперечність особистості у зв'язку зі структурно-функціональними порушеннями, що найбільш ґрунтовно концептуалізуються у глибинній психології.

Третя група положень пояснює психофізіологічну специфіку незбалансованої психічної суперечності особистості. Розкривається сутність неадекватного рефлексу та шляхи його формування на ультрапарадоксальній стадії парабіозу, яка набуває значної інерції та не сприяє гальмуванню нервово-психічної реакції. Індивід здійснює подвійну емоційну інверсію, в результаті якої емоція набуває бінарної структури, що призводить до фіксації антагоністичної нервово-психічної реакції. Це створює психофізіологічну основу системного дисонансу особистості.

Четверта група положень виявляє специфіку сигнальної системи людини, яка об'єктивується у структурі знаку як когнітивно-комунікативної одиниці психіки. Обґрунтовується положення про те, що знак є бінарним психічним утворенням, тобто за формою і змістом становить когнітивний абсурд. Незбалансована психічна суперечність спонукає індивіда здійснювати дезабсурдизацію «зіпсованого» знаку. Особливості цього процесу позначаються у труднощах ідентифікації складових елементів знаку. Це призводить до втрати структурної цілісності знаку і періодичної інверсії, спрямованої на відновлення його функціональної бінарності. Це, своєю чергою, передбачає синтез такого абсурдного стану, який сприятиме збалансуванню психічної суперечності.

П'ята група положень визначає ситуаційну саморегуляцію невротизованої особистості, яка відбувається в межах соціально-комунікативних трикутників. Чітко визначена конфігурація соціальних контрагентів забезпечує умови поведінкової динаміки суб'єкта: або стабілізує невротичну симптоматику, або сприяє нівелюванню незбалансованої психічної суперечності. У першому випадку суб'єкт здійснює селекцію контрагентів, які пролонгують його суперечливу спрямованість; у другому випадку – погоджується на елімінацію контрагентів, які перешкоджають виходу за межі деструктивних поведінкових рецидивів.

Шоста група положень обґрунтовує субособистісну структуру особистості, виявляє умови та закономірності її формування, описує онтогенетичні особливості розвитку субособистостей, їхнього співвідношення та взаємозв'язку. Крізь призму процесів контамінації (змішування) і деконтамінації субособистостей визначаються принципи адекватного та патологічного функціонування суб'єкта. Визначаються умови структурування Патологічної Субособистості, її деструктивної психодинаміки й дезінтеграції з метою особистісної реінтеграції.

Сьома група положень з'ясовує можливості математичного дослідження дисонансів особистості, зокрема через методи багатомірного шкалювання і факторного аналізу. Обґрунтовується доцільність аналізу цілісних форм психічної активності, які найбільш повно представлені у класичних художніх творах.

Восьма група положень констатує універсальні закономірності процесу невротизації, які відтворюються у класичній літературі. Художня форма цілісно і системно презентує нюанси психічного функціонування особистості в ситуації незбалансованої психічної суперечності, що робить її релевантною для психологічного аналізу.

Теоретико-методологічну основу дослідження становлять положення історико-психологічного аналізу співвідношення фізіологічної та психологічної складових функціонування людини (П.П. Вікторов, М. Лацарус, Г.І. Челпанов), психічної норми та патології (Ф. Гальтон, Ч. Ломброзо, І.О. Сікорський), частки вродженого і набутого, генетичного і соціального у розвитку особистості (А. Бен, Г. Гефдінг, Т. Рібо, А. Фульє), функціональних зв'язків структурних елементів особистості (В. Вундт, Ф. Кейра, П. Малапер, Ф. Полан); положення системного підходу до розвитку особистості (Б.Г. Ананьєв, В.С. Мерлін, С.Л. Рубінштейн) і теорія функціональних систем (П.К. Анохін, Б.Ф. Ломов, В.Б. Швірков); положення про психічний розвиток як результат динаміки внутрішніх протиріч (Г.С. Костюк, С.Д. Максименко); положення психофізіологічного функціонування людини (М.О. Бернштейн, Є.І. Бойко, С.І. Гальперін, Н.І. Чупрікова); положення про особистісно-ситуаційну взаємодію (Н.В. Грішина, О.Л. Музика); положення глибинної психології щодо генезису і динаміки несвідомих деструктивних аспектів функціонування (А. Адлер, З. Фройд, К. Юнг).

Вихідними для аналізу дисонансів особистості стають дослідження, які розкривають принципи типологічного поділу особистостей (Г. Айзенк, К. Леонгард) та феноменологію роздвоєння і подвоєння особистості (R.J. Lifton, С.М. Волков). Важливого значення набуває розуміння місця незбалансованої психічної суперечності у системі психічних розладів, а також визначення її координат у класифікаціях невротичних і психотичних розладів (М. Балінт, Н. Мак-Вільямс, Г.К. Ушаков, N. Craddock, B.A. Fischer, T. Widiger).

Ключового значення набувають праці М.Є. Введенського, В.М. Бехтерева, І.П. Павлова та О.О. Ухтомського у зв'язку з дослідженням фізіологічної динаміки інверсії психічного розвитку; праці А. Валлона, Л.С. Виготського, М.О. Леонтьєва, Ж. Піаже та Б.Ф. Поршнева – у висвітленні проблеми знаку у системі психічної саморегуляції людини; концепція стратегіальної організації свідомості В.О. Моляко – у зв'язку з аналізом циклів діяльності та її стратегій; транзакційний аналіз Е. Берна – при вивченні соціальної динаміки особистісної проблематики; концептуальні погляди Р. Ассанджолі та М. Руфлер – у розробці субособистісної структури особистості.

Методи дослідження. Для перевірки висунутого припущення та вирішення поставлених завдань використано комплекс теоретичних, емпіричних і математичних методів.

Теоретичні методи та прийоми пізнання передбачають *порівняння й систематизацію* концептуальних положень психічного розвитку особистості та системи її дисонансів; *зіставлення* теоретико-методологічних положень аналізу психічної інверсії з положеннями інших концепцій; *генетико-модельючий метод*, який передбачає моделювання процесу парабіозу (аналіз емоційної динаміки), трансформації знаку (аналіз когнітивної динаміки) і комунікативного процесу (аналіз поведінкової динаміки) суб'єкта у ситуації невротичного розладу; *абстрактно-графічне представлення* субособистісної структури особистості, її генезису і динаміки.

Методи та процедури емпіричного дослідження полягають у *діагностуванні структури бінарних емоцій* за допомогою методів ранжування, багатомірного шкалювання (метричний метод) і факторного аналізу; *діагностуванні фундаментальних властивостей сприймання* за допомогою оцінки схожих текстів; *контент-аналіз* емоційних реакцій персонажів текстів художньої літератури.

Інтерпретаційні методи представлені *аналізом інверсії психічного розвитку в окремих випадках* (вивчення емоційної сфери двох осіб за допомогою методів ранжування, багатомірного шкалювання та факторного аналізу); *патографічним аналізом літературних особистостей* (систематизація емоційних, когнітивних і поведінкових дисонансів, субособистісна структуризація їхніх особистостей).

Дослідженням охоплено романи Ф.М. Достоевського «Злочин і кара», «Ідіот» та «Біси». Зокрема, аналізуються особистісні дисонанси Раскольникова, Настасії Пилипівни та Ставрогіна. У дослідженні фундаментальних властивостей сприймання взяло участь 230 осіб віком 18-30 років. Теоретичний аналіз незбалансованої психічної суперечності особистості ілюструється емпіричним дослідженням окремих випадків.

Етапи та організація дослідження. На *першому етапі* здійснено теоретичний аналіз феномену дисонансів особистості: визначено коло невирішених питань теорії невротичного розвитку, окреслено теоретико-методологічні аспекти їхнього розв'язку, на основі нового розуміння незбалансованої психічної суперечності розроблено типологію особистостей і встановлено загальну логіку класифікації психічних розладів.

На *другому етапі* на підставі визначення динаміки дисонансів особистості розроблено положення субособистісного аналізу, створено систему принципів аналізу психічної суперечності на емоційному, когнітивному та поведінковому рівнях, обґрунтована структурно-функціональна специфіка невротизації особистості.

На *третьому етапі* проведено емпіричний аналіз окремих випадків незбалансованої психічної суперечності особистості з використанням методів багатомірного статистичного аналізу, перевірено адекватність окремих теоретичних висновків, переосмислено сутність міжрівневих відносин і внутрішньорівневих зв'язків підсистем особистості, які зазнають дезінтеграції.

На *четвертому етапі* здійснено системний аналіз дисонансів літературних особистостей: встановлено ключові для невротичного розладу бінарні емоції, сублогіку та соціально-психологічну динаміку, зроблено субособистісний аналіз, який розкриває структурно-функціональні особливості незбалансованої психічної суперечності та показано шляхи її нівелювання.

Надійність і достовірність результатів дослідження забезпечена теоретико-методологічним обґрунтуванням вихідних положень концепції дисонансів особистості, системним аналізом предмету дослідження, застосуванням ідеографічного підходу і релевантних методів багатомірного статистичного аналізу для ілюстрації окремих припущень, адекватним вибором емпіричного матеріалу для аналізу незбалансованої психічної суперечності, що підкріплюється літературознавчою оцінкою персонажів класичних художніх творів.

Наукова новизна дослідження полягає у тому, що *вперше*:

- встановлено загальний механізм формування незбалансованої психічної суперечності особистості на емоційному, когнітивному та поведінковому рівнях;
- змодельовано психофізіологічний цикл інверсії емоційних станів, які набувають бінарної форми й амбівалентного змісту;
- показано структурну специфіку знакової системи, синкретичний характер формування сублогіки й особливості когнітивної інверсії в ситуації незбалансованої психічної суперечності;
- виявлено закономірності інверсії комунікативного кола (контрагентів), що здійснює соціальну інтеграцію особистості у різних варіантах психічного розвитку;
- запропоновано структурно-функціональну модель особистості, яка дозволяє аналізувати динаміку системного дисонансу і показує умови формування Патологічної Субособистості.

Розроблено типологію особистостей, в основі якої лежать уявлення про незбалансовану психічну суперечність як ключовий фактор типологічних змін; схему формування емоційної амбівалентності, когнітивних суперечностей і соціальної динаміки особистості в ситуації невротичного розладу; принципи субособистісного аналізу дисонансів особистості.

Уточнено й систематизовано науково-психологічні погляди на особистісну проблематику і класифікацію психічних розладів.

Поглиблено та розширено уявлення про сутність феномену ультрапарадоксальної стадії парабіозу; специфіку сигнально-знакової системи людини; соціально-психологічні ролі контрагентів; сутність психотерапевтичного дискурсу, представленого у творах класичної художньої літератури; описані методи нівелювання незбалансованої психічної суперечності особистості.

Теоретичне значення дослідження полягає у тому, що *здійснено* узагальнення поглядів на природу психічної суперечності особистості; *представлено* особистісну типологію, яка сприяє розкриттю сутнісних аспектів психодинаміки; *запропоновано* системний аналіз особистісних дисонансів; *доведено* доцільність аналізу емоцій як бінарних утворень, що становлять єдність нетотожних нервово-психічних реакцій, аналізу когнітивних суперечностей – як формально абсурдних утворень, що в ситуації невротичного розладу зазнають помилкової дезабсурдизації, аналізу поведінкової неефективності – як розгортання комунікативного процесу, що скеровує і підтримує деструктивну лінію психічного розвитку; *сформульовано й обґрунтовано* структурно-функціональну модель особистості, яка здатна показати сутність особистісної дезінтеграції та повторної патологічної інтеграції; *виявлено* можливості методами багатомірного статистичного аналізу моделювати емоційні прояви дисонансу особистості.

Практичне значення роботи полягає у *показі* системного аналізу незбалансованої психічної суперечності особистості на прикладі патографічного аналізу літературних особистостей; у *розробці* математичної процедури дослідження емоційного дисонансу особистості; у *підготовці* матеріалів, які розкривають питання формування і нівелювання системи дисонансів особистості. Матеріали дослідження можуть бути використані у консультативній, психоедукаційній, корекційно-відновлювальній і терапевтичній роботі при вирішенні широкого кола психологічних проблем, пов'язаних з емоційними, когнітивними та поведінковими розбіжностями.

Результати дисертаційного дослідження впроваджено у навчальних дисциплінах Житомирського державного університету імені Івана Франка (довідка № 1/643 від 05.06.2020 р.); Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя (довідка № 04/434 від 09.06.2020 р.); Глухівського національного педагогічного університету імені Олександра Довженка (довідка № 1380 від 26.05.2020 р.); Українського Католицького Університету (довідка № 204/20 від 16.06.2020 р.), а також у діяльності громадських організацій: Центр практичної психології «For Life» (довідка № 2/20 від 10.03.2020 р.); «Інститут креативних інновацій» (довідка № 53 від 02.09.2020 р.); «Інститут психології здоров'я» (довідка № 01-Л-20 від 02.07.2020 р.); «Цей світ для тебе» (довідка б/н).

Особистий внесок автора. Розроблені автором наукові положення й отримані результати є самостійним внеском у вивчення проблеми. У статті «Життєві сценарії в українських народних казках» авторський внесок становить 50 % і полягає у типологізації й інтерпретації казок, у формулюванні загальних висновків.

Апробація результатів дисертації. Основні положення доповідалися й обговорювалися на засіданнях кафедри соціальної та практичної психології Житомирського державного університету імені Івана Франка, лабораторії психології творчості Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України, конференціях та семінарах:

міжнародних: Міжнародна науково-практична конференція «Сучасні педагогіка та психологія: перспективні та пріоритетні напрями наукових досліджень» (Київ, 2017); Mental Health: global challenges of XXI century (Kyiv, 2017); International research and practice conference «Modern methods, innovations and operational experience in the field of psychology and pedagogics» (Lublin, 2017); International scientific-practical conference Forming of modern educational environment: benefits, risks, implementation mechanisms (Tbilisi, 2017); Міжнародна міждисциплінарна асамблея «Посттравматичний стрес: дорослі, діти та родини в ситуації війни» (Київ, 2017); XVIII Міжнародна науково-практична конференція «Психологічні проблеми сприймання» (Київ, 2018); XVIII Міжнародна наукова психологічна конференція «Психологічні проблеми творчості» (Київ, 2018); Міжнародна науково-практична конференція «Пріоритети розвитку педагогічних та психологічних наук у XX столітті» (Одеса, 2019); Міжнародна науково-практична конференція «Особистість у просторі молодіжної субкультури» (Рівне, 2019); XIX Міжнародна наукова психологічна конференція «Психологічні проблеми творчості» (Київ, 2019); IV Міжнародна науково-практична інтернет-конференція «Особистісне зростання: теорія і практика» (Житомир, 2020);

всукраїнських: Міжвузівський науковий семінар: «Інформаційно-психологічна безпека особистості як теоретична і практична проблема» (Житомир, 2014); Всеукраїнська науково-практична конференція «Практична психологія освіти XXI століття: проблеми та перспективи» (Умань, 2014); Науковий семінар «Аксіологія обдарованої особистості. Вікові чинники ціннісного розвитку обдарованої особистості» (Київ, 2016); Науковий семінар «Аксіопсихологічне моделювання

розвитку здібностей та обдарованості» (Київ, 2017); III Всеукраїнська науково-практична Internet-конференція «Особистісне зростання: теорія і практика» (Житомир, 2018); Науково-практичний семінар «Аксіогенез обдарованої особистості: стратегії емпіричного дослідження» (Київ, 2019); Всеукраїнська науково-практична конференція «Актуальні проблеми особистісного зростання» (Житомир, 2019); II Всеукраїнський конгрес (з міжнародною участю) «Соціальна психологія сьогодні: здобутки і перспективи» (Київ, 2019); XIX Всеукраїнська науково-практична конференція «Психологічні проблеми сприймання (як фундамент творчого мислення)» (Київ, 2019); XX Всеукраїнська науково-практична конференція «Психологічні проблеми сприймання» (Київ, 2020); Щорічна звітна наукова конференція викладачів та молодих науковців Житомирського державного університету імені Івана Франка (Житомир, 2020).

Публікації. Результати дисертаційного дослідження викладено у 45 друкованих працях, з яких: 1 – індивідуальна монографія, 14 – статті у науково-фахових виданнях із психології, включених до переліку, затвердженого МОН України, 8 – статті у вітчизняних фахових виданнях, включених до міжнародних наукометричних баз, 4 – статті у наукових періодичних виданнях інших держав, включених до міжнародних наукометричних баз даних, 14 – публікації апробаційного характеру; 4 – публікації, які додатково висвітлюють результати дослідження. Загальний обсяг публікацій становить 39,77 ум.-друк. арк.; особисто автору належать 39,37 ум.-друк. арк.

Кандидатська дисертація за темою «Концептуалізація проблеми обдарованості у працях І. О. Сікорського» захищена 2013 року за спеціальністю 19.00.01 – загальна психологія, історія психології. Положення та висновки кандидатської дисертації у докторській дисертації не використовуються.

Структура та обсяг роботи. Дисертація складається зі вступу, п'яти розділів, висновків, додатків, списку використаних джерел, що налічує 772 найменування на 67 сторінках, зокрема 35 джерел іноземними мовами. Загальний обсяг рукопису становить 475 сторінок, основний зміст дисертації викладено на 351 сторінці, робота містить 35 таблиць (на 35 сторінках), 38 рисунків (на 38 сторінках), 24 додатки (на 38 сторінках).

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У **вступі** обґрунтовано актуальність наукової теми, визначено об'єкт, предмет і завдання дослідження, сформульовано припущення, описано методи й етапи дослідження, висвітлено наукову новизну, теоретичне і практичне значення роботи, подано відомості про апробацію та впровадження її результатів, вказані публікації автора й обсяг дисертації.

У **розділі 1 «Феноменологія особистісного дисонансу»** розкрито *теоретико-методологічні положення* формування системи дисонансів особистісного розвитку, що відповідає об'єкту дослідження, частковому вирішенню першого завдання і презентації першої групи концептуальних положень.

Шляхом порівняння концептуальних положень психічного розвитку особистості встановлено, що системною ознакою особистісного дисонансу є неусвідомлювана поведінкова тенденція, яка виразно суперечить деклараціям суб'єкта (А. Адлер, З. Фройд, К. Юнг). Ключовий чинник цієї розбіжності – втрата балансу базової психічної суперечності особистості. Йдеться про дворівневу суперечність психіки – невідповідність суб'єктних інтенцій об'єктивним умовам самоактуалізації індивіда (*розбіжності інтерпсихічного рівня*) і незбігу внутрішніх інтенцій (*суперечності інтрапсихічного рівня*). Дворівнева психічна суперечність функціонує за принципом контрапункту. Його антагоністичні підсистеми можуть перебувати у стані консонансу (самоактуалізація та конгруентність) і дисонансу (акцентуації психічного розвитку та психічні розлади).

Метатеорія особистісного дисонансу не розроблена внаслідок відсутності комплексного підходу, системи універсальних положень й усталеного категоріально-понятійного апарату. Наявні концепції здебільшого розкривають окремі аспекти особистісної проблеми: фізіологічні (М.С. Лебединський, К.І. Платонов), ціннісно-мотиваційні (А. Маслоу, Н. Пезешкіан), когнітивні (А. Бек, А. Еліс) тощо.

Система дисонансів особистості тотожна невротичному розладу, а значить належить до зворотних психічних феноменів, які набувають інерції. Функціональне призначення дисонансів полягає у створенні необхідних і достатніх умов для особистісних змін при збереженні критичного ставлення до об'єктивної дійсності.

Невроз розглядається як стійка інтрапсихічна суперечність, що виявляється в емоційній амбівалентності, когнітивному абсурді та поведінковій деструктивності. Невротичні умови тотожні психічній інверсії, за якої особистість може зазнавати змін як у розвитку ресурсів, так і фіксації психотичності. Невротичний розлад утворюється внаслідок втрати балансу базової психічної суперечності. Це – дисонанс особистості, який об'єктивує неспроможність суб'єкта завершити перехід на інший етап психічного розвитку.

Дисонанси особистості виявляються на типологічному рівні. В основу *типології особистостей* покладено 1) біологічний принцип виживання, насолоди й домінування; 2) соціальний принцип реальності. По суті це відношення першої та другої сигнальних систем психічної саморегуляції. Тип особистості формується як стабілізований результат інверсії натурального ряду психіки у культурний. Шляхом моделювання виокремлено чотири типи особистостей: конгруентний, ізолюваний, конформний і психотичний (Рис. 1).

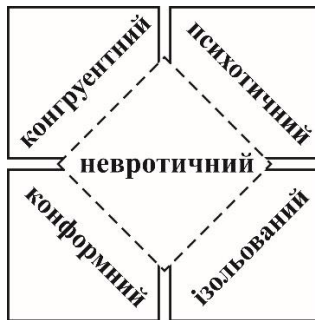

Рис. 1. Невротичний стан у типології особистостей

Антитетичні пари конгруентний/ізолюваний та конформний/психотичний відбивають базові характеристики особистості: соціальну інтегрованість та суб'єктність. Невротичний стан є необхідною умовою типологічної інверсії, що може відбуватися через механізм подвоєння і роздвоєння особистості. Невротичний розлад стає наслідком застрягання між окремими типами, що фіксує суперечності суб'єкта на макрорівні. Невротичний суб'єкт неспроможний здійснити типологічну інверсію, тобто перейти у суміжний тип, релевантний його психологічному потенціалу.

Цілісний і системний аналіз невротичного розвитку передбачає дослідження психофізіологічної, когнітивної та соціально-психологічної підсистем особистості (Табл. 1). Підсистеми мають властивості системи; їхня функціональність забезпечується спільною роботою в межах контрапункту особистості. Предметом психофізіологічного аналізу стає емоційна амбівалентність, когнітивного аналізу – суперечність у структурі знаку, поведінкового аналізу – розбіжності у комунікативній взаємодії з контрагентами. Вказані підсистеми спільно обумовлюють структурно-функціональні зміни особистості.

Таблиця 1

Структура аналізу незбалансованої психічної суперечності

<i>Особистісна підсистема</i>	<i>Аналіз</i>	<i>Предмет</i>	<i>Вияв</i>
психофізіологічна	емоційний	емоція	амбівалентність
когнітивна	когнітивний	знак	протиріччя
соціально-психологічна	поведінковий	комунікація	конфлікт

Дисонанси особистості вивчаються на етапах передумови, початку, інтриги та буття неврозу. *Передумова* – це можливість здійснити психологічні зміни особистості, що недостатньо усвідомлюється суб'єктом. *Початок* дисонансу відбиває таку симптоматику психічного розладу, яка ще не змушує суб'єкта сумніватися у спроможності самотужки розв'язати проблему, але робить її невідворотною. Цей етап обумовлюється відповідними інверсійними процесами. *Інтрига* – короткотривала можливість суб'єкта природно нівелювати невроз і досягти особистісного консонансу (конгруентності), а *буття* – повторна невротична реакція, що фіксує системний дисонанс особистості й обумовлює поведінковий феномен вимушеного повторення.

Таким чином, особистісна проблематика оцінюється як система дисонансів, яка утворюється внаслідок втрати потенціалу психічного розвитку суб'єкта. Базова психічна суперечність загострюється до рівня усвідомлення й одночасної неможливості досягти інтрапсихічної узгодженості між антитетичними підсистемами і структурними елементами. Це не дозволяє суб'єкту здійснити ефективну самопрезентацію на інтерпсихічному рівні.

У розділі систематизовано погляди на особистісні дисонанси як вияв незбалансованої психічної суперечності; представлено типологію особистостей, яка дозволяє отримати уявлення про психодинаміку на макropsихологічному рівні; сформульовано загальну структуру дослідження незбалансованої психічної суперечності.

Розділ 2 «Концептуалізація проблеми особистісного дисонансу» присвячений *історико-психологічному аналізу* системного дисонансу особистості, що перебуває в межах об'єкту дослідження, вирішення першого завдання і презентації другої групи концептуальних положень.

Зіставлення теоретико-методологічних положень дозволило сформулювати висновок: особистісна проблема повинна розглядатися на двох рівнях – антропологічному (національно-расова теорія групових відмінностей, яка включає положення про психічний недорозвиток і дегенерацію індивіда) та педагогічному (ступінь структурної та функціональної зрілості суб'єкта). Суто психологічний аналіз системного дисонансу особистості пов'язаний із вирішенням психофізіологічної проблеми, об'єктивованої у теоріях паралельності психологічного і фізіологічного рядів (Р. Декарт, В. Вундт), їхньої взаємодії (А. Бен, Г.І. Челпанов) і тотожності (Б. Спіноза, Г. Гефдінг). Ці теорії пояснюють базову психічну суперечність з позиції конфлікту структурних елементів особистості винятково на інтрапсихічному рівні.

В історико-психологічному контексті дихотомія фізіологічного та психологічного, темпераменту і характеру, генетичного та соціального тощо є спробою дослідників зафіксувати фундаментальне розщеплення/подвоєння психічних одиниць. Натомість ми вважаємо це виявом контрапункту особистості. Паралельність, взаємодія і тотожність взаємодії різноплощинних аспектів психічної активності – це різні кути розуміння основної форми розщеплення/подвоєння особистості. Встановлення статусу первинного і похідного, ступеня усталеності й мінливості структурних елементів особистості – це намагання визначити динаміку базової дихотомії. Відповідно, особистісна типологія відбиває найбільш загальні варіанти інтеграції фундаментального розщеплення/подвоєння особистості, що, своєю чергою, забезпечує результативність та компенсаторність поведінки суб'єкта.

Положення про інверсію психічного розвитку найбільш системно розкриті у глибинній психології, дарма що природа психічної дихотомії інтерпретується по-різному. Глибинною психологією приймається максима, що частина психічного матеріалу, яка зумовлює суперечність, перебуває у несвідомому стані та сприяє стабілізації невротичного розладу. З огляду на це, невроз одночасно є умовою виникнення контрапунктного дисонансу особистості (психічного розладу) і повернення до консонансу (психічного розвитку).

Ідея психічного контрапункту у глибинній психології представлена як на гранично вузькому рівні психосексуальної сфери, так і в масштабах розвитку всієї особистості. Невроз розуміється як емоційне розщеплення, частина якого недосяжна усвідомленню. Утворений комплекс є *невдало витісненим*, тож вимагає актуалізації. Невротична психодинаміка суть кореспонденція свідомого та несвідомого, яка не дозволяє повною мірою відобразити власний зміст. Це провокує антагоністичні сфери психіки на посилення вияву, що об'єктивується гіперкомпенсацією комплексу меншовартості.

Поділ неврозів на симптоматичні, неврози характеру і пограничну психопатологію ми вважаємо недостатньо обґрунтованим, адже невроз є тимчасовим та зворотним порушенням психічної діяльності. Його функціональне призначення полягає у створенні достатніх умов для особистісних змін, тоді як психічний розлад відбиває фіксовану невдалу спробу. «Пролонгований» невроз, який стає предметом психотерапевтичних інтервенцій, є результатом *інверсії неврозу*. Він унеможливорює зміни особистості й утворює її у психотичному форматі. Відтак вважаємо за доцільне говорити про міру психотизації особистості, яку пропонуємо поділяти на неклінічний психоз (тотожний невротичному характеру), субклінічний психоз (тотожний пограничним станам і психопатії) та клінічний психоз (у класичному розумінні). Власне, у першому і другому випадках представлені дисонанси особистості.

Традиційна класифікація психічних розладів здійснюється відповідно до дихотомії, запропонованої Е. Крепелінім. На основі систематизації сучасних науково-психологічних поглядів на проблему класифікації зроблено висновки, що ключовим критерієм дихотомії (маніакально-депресивний психоз / шизофренія) є фізіологічна здатність індивіда опиратися невротичному стану (Рис. 2).

Рис. 2. Поділ психозів (авторський підхід)

Неврастенічний тип розладу показує неможливість опиратися невротичному стану, що об'єктивується у соматичній симптоматиці, а невроз нав'язливих станів і думок є здатністю витримувати невротичне навантаження шляхом вироблення абсурду, який «пояснює» психічну суперечність (через маячіння та галюцинації). Істерія – «медіана» психотичного континууму, яка недостатньо інтегрує як соматичну симптоматику, так і здатність утворювати абсурд (когнітивні помилки). Отже, форма психозу і психопатії залежить від здатності суб'єкта протистояти невротичному розладу шляхом утворення абсурду. Звідси частковий ефект психоедукації та необхідність її доповнення класичною психотерапією (І.А. Коваль), а по суті – дезабсурдизацією.

Історично встановлена психічна дихотомія людини є виявом розщеплення, яке проходить по лінії усвідомлення суперечності. Характер формування особистісного дисонансу залежить від здатності суб'єкта на фізіологічному рівні витримувати невротичну напругу, яка виявляється у фізіологічному виснаженні (на емоційному рівні) або в абсурдному синтезуванні суперечності (на когнітивному рівні).

У розділі 3 «Генезис особистісних дисонансів» здійснено генетико-психологічний аналіз формування особистісної проблеми, що відповідає предмету дослідження, вирішенню другого завдання і презентації третьої, четвертої, п'ятої і частково шостої групи концептуальних положень. Провідним є генетико-модельючий метод аналізу, який дозволяє системно виявити психодинаміку особистісного дисонансу на емоційному, когнітивному та поведінковому рівнях.

Концепція емоційного дисонансу особистості. Основні положення фізіологічного аналізу неврозу становлять теорії парабіозу (В.С. Введенський), умовних рефлексів (І.П. Павлов) і домінанти (О.О. Ухтомський). Фізіологічним підґрунтям дисонансів особистості є ситуація виникнення неадекватного рефлексу. Неадекватна реакція є відповіддю на інверсію адекватної нервово-психічної реакції, яка здатна фіксуватися навіть без підкріплення. Це спричинює розбалансування базової психічної суперечності на фізіологічному рівні.

Неадекватна реакція отримує значну інерцію, щоби розвинути у тривкий рефлекс, остаточно оформлюється на ультрапарадоксальній стадії парабіозу внаслідок дворової інверсії нервово-психічної реакції. Цей процес представлений у таблиці 2 на прикладі класичної бінарної емоції страх/гнів.

Таблиця 2

Динаміка ультрапарадоксальної стадії парабіозу <i>Стадії парабіозу</i>	Динаміка домінанти
Врівноважувальна	страх ⁺ гнів ⁺
Парадоксальна	страх ⁺ гнів ⁻
Ультрапарадоксальна фаза I	страх ⁺ гнів ⁺
Ультрапарадоксальна фаза II	страх ⁺⁺ гнів ⁺⁻
Ультрапарадоксальна фаза III	страх ⁺⁺ гнів ⁺⁺

Це створює об'єктивні умови для рефлексії психічного стану і його ідентифікації на пізніх фазах ультрапарадоксального стану за принципом «і те, і не те». У філогенетичному аспекті друга фаза стає фізіологічною розвилкою людини і тварини, оскільки дозволяє порівнювати повторювані стани збудження, які є змістовно близькими, але не тотожними. Третя фаза ультрапарадоксальної стадії знаменує остаточне формування невротичного розладу, оскільки суб'єкт віддаляється від первинного реагування невдалою спробою рефлексії на другій фазі. Фізіологічною основою невротичного розладу стає адгезія («злипання») антагоністичних реакцій, які не загальмовуються, а предметом аналізу у психотерапії стає *емоційна амбівалентність*. Суть проблеми полягає у неможливості здійснити таку фізіологічну інверсію, яка загальмує плеяду бінарних емоційних реакцій.

Діагностика емоційної сфери може здійснюватися шляхом ранжування емоційних реакцій, багатомірного шкалювання і факторного аналізу. Фіксуючи відстань між реакціями, кореляційні зв'язки, факторні навантаження, отримуємо можливість робити припущення щодо структури та змісту бінарних емоцій, виявляти синонімічні й антагоністичні реакції, робити висновок про наявність незбалансованої психічної суперечності. Для невротизованого типу властиві біполярні фактори, надто якщо таким стає найпотужніший фактор. Біполярність емоційних реакцій – основа для реконструкції парабіозу з його інертною ультрапарадоксальною стадією.

Можливості діагностики емоційної сфери проілюстровані на прикладі двох осіб, які перебувають у різних стадіях невротизації. На рисунку 3 показано факторне поле індивіда, який переживає невротичне розщеплення бінарної емоції, зосереджене у біполярному факторі, що інтегрує 36,4 % загальної дисперсії.

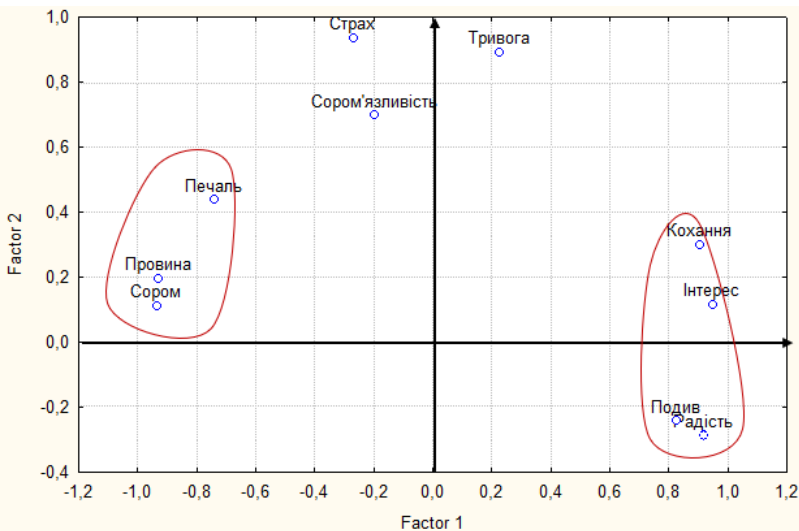

Рис. 3. Графічне представлення факторних навантажень досліджуваної

Психотерапія полягає у гальмуванні обох плеяд елементів бінарної емоції. Інтрига реалізується при аналізі моменту авторотації елементів бінарної емоції (їхнього почергового переходу від стану збудження до гальмування). Остаточному гальмуванню повинна підлягати не стільки бінарна емоція, скільки процес авторотації елементів.

Концепція когнітивного дисонансу особистості. Когнітивна сфера людини оцінюється нами як така, що оформлюється внаслідок інверсії рефлекторної системи тварини (Б.Ф. Поршнев) і стає результатом взаємопов'язаних процесів мовлення та мислення (Л.С. Виготський, Ж. Піаже). Відповідно, друга сигнальна система є інвертованою формою першої, її запереченням, але не скасуванням. Елементарна когнітивна одиниця психіки людини – знак, який є результатом інверсії тваринного сигналу. Знак збудований за принципом утворення психічного антагонізму (складається з двох елементів), який запускає когнітивний розвиток і тільки в умовах особистісного дисонансу набуває невротичного змісту. Він усвідомлюється суб'єктом як суперечність, яку необхідно нівелювати, однак той не здатен досягти відповідної диференціації.

Зіставлення когнітивної сфери людини і тварини, фіксація спільних характеристик і принципових відмінностей спонукає оцінювати їх як антагоністичні психічні процеси. Ключова властивість мислення – здатність утворювати *абсурд*, тобто зв'язувати дві нервово-психічні реакції єдиною формою (А. Валлон), за якої тільки одна частина усвідомлюється. Когнітивна реакція тварини лишається в межах рефлексу та інстинкту, а відтак є монолітною, чітко визначеною. Мовлення виникає як інструмент формування і диференціації абсурду. Тваринний сигнал такої функції виконувати не здатен. Внаслідок цього знак набуває гнучкості та постійного розвитку, що робить його стійким до зовнішніх впливів. Знак важко «зламати», проте він здатен уточнюватися, розвиватися у процесі приєднання елементів інших знаків. Таким чином, досвідне ускладнення людини відбувається тому, що мислення набуває динамічності. Натомість тваринний рефлекс може тільки заміщуватися іншим рефлексом.

Унікальність знаку полягає у бінарній структурі (А/В) (Рис. 4). Домінантна частина знаку (А) підлягає усвідомленню, субдомінантна (В) – не усвідомлюється. Це відповідає бінарним емоційним реакціям, одна частина яких перебуває у стані збудження, інша – гальмування. Процес мислення можна визначити як диференціацію елементів знаку, які мають можливість поєднуватися з елементами інших знаків (наприклад, А/С, В/Н) і в такий спосіб утворювати нові смислові конструкції. Мовлення забезпечує умови короткочасної дезінтеграції абсурду і нового синтезу знакових елементів.

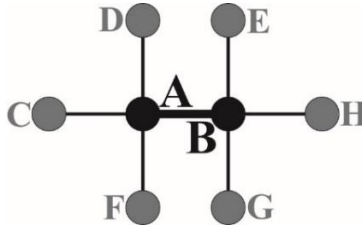

Рис. 4. Схема знаку A/B і його зв'язку з іншими знаками

У ситуації дисонансу суб'єкт гостро усвідомлює абсурдність окремого знаку (змістовну нетотожність елементів A і B ($A \neq B$)), однак не здатен здійснити його дезінтеграцію, тобто «розірвати» елементи A і B , зробити їх автономними для зв'язку з елементами інших знаків. Зрештою, це може призвести до стагнації «зіпсованого» знаку та невротичного буття особистості, що об'єктивується у квадраті когнітивного абсурду (Рис. 5.). Завершення дезінтеграції й вторинної інтеграції здійснюється відповідно до процедури, де головними стають процеси синонімії ($A_1, A_2 \dots A_n$) й антонімії домінантної частини знаку ($\bar{A}$), вихід на субдомінантні елементи знаку (B і $\bar{B}$). Відтак у структурі знаку елемент A можна кваліфікувати як незавершене знання, B – незнання, $\bar{A}$ – інше знання (знання не- A), $\bar{B}$ – інше незнання (незнання області не- B). Когнітивна частина неврозу послідовно розгортається в елементарних трійках «зіпсованого» знаку ($A/\bar{A}/B$ (передумова) $\rightarrow A/\bar{A}/\bar{B}$ (початок) $\rightarrow A/B/\bar{B}$ (інтрига) $\rightarrow B/\bar{A}/\bar{B}$ (невротичне буття)).

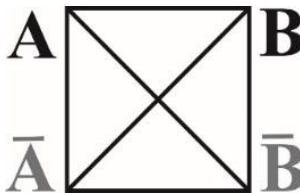

Рис. 5. Квадрат когнітивного абсурду

Адекватний когнітивний процес відповідає повному циклу парабіозу утрудненої нервово-психічної реакції. Невротичний розлад еквівалентний неможливості суб'єкта завершити інверсію знакових елементів. Внаслідок цього вони не можуть вступати у кореспонденцію (зв'язок) з елементами інших знаків.

Психотерапія когнітивної сфери полягає в ідентифікації елементів «зіпсованого» знаку, їхніх синонімів та антонімів. Задачею є спростування положення про тотожність антоніму домінантного елементу і субдомінантного елементу ($\bar{A} \neq B$) й встановлення змісту антоніма субдомінантного знаку ($\bar{B}$). Вирішення цих завдань повинно призвести до остаточного «розривання» когнітивного бінару і включення його елементів ($A, B, \bar{A}, \bar{B}$) до складу нових знаків.

Мета психотерапії – відновлення в іншій когнітивній конфігурації тривіального абсурду. Це досягається шляхом відпрацювання повного циклу інверсії «зіпсованого» знаку, коли всі його елементи проходять через процес витіснення й усвідомлення (Табл. 3).

Таблиця 3

Когнітивна динаміка невроту

Етапи невротизації	передумова	початок	інтрига	буття	терапія
Етапи формування знаку	$A/(\bar{A}=B)$ без $\bar{B}$	$A/(\bar{A}=\bar{B})$ без B	$A/(\bar{B}=B)$ без $\bar{A}$	$\bar{B}/(\bar{A}=B)$ без A	$A \neq \bar{B} \rightarrow$ $A/C, B/H$

Абсурдність (синкретичність), вочевидь, є фундаментальною властивістю когнітивного сприймання. Досліджуючи сприймання схожих текстів (вибірка складала 230 осіб), ми встановили, що стихійна дезабсурдизація притаманна лише 26,1 % респондентів, тоді як 73,9 % тяжіють до некритичного поєднання суперечливих елементів інформації.

Концепція поведінкового дисонансу особистості. Життєва ситуація задає об'єктивні межі психічного функціонування особистості (Н.В. Грішина, О.Л. Музика). Конфігурація життєвої ситуації обумовлена суб'єктивною значущістю і ступенем свободи дій. Ці параметри покладені в основу типології ситуацій, яка дозволяє виокремити ситуації примусу, залежності, знеохочення і захоплення. Перші дві сприяють формуванню поведінкового дисонансу.

На мікрорівні комунікації невротичний розлад виникає через неможливість здійснити контрсугестію. Створюючи подібні ситуації, суб'єкт нав'язливо прагне у нових соціальних умовах успішно завершити контрсугестію неадекватної сугестії із заміщеними особами.

На мезорівні комунікації дисонанс особистості є наслідком такої зміни великих і малих комунікативних трикутників, які відсікають можливість здійснювати конструктивний вплив із боку окремих контрагентів: Кобра (двійник суб'єкта, який виявляє значно більшу психологічну силу), Удав (через приязні стосунки непрямо сприяє деструктивним діям суб'єкта), Повітряний Змій (підтримує безпечний рівень конфронтації), П'явка (розгортає продуктивну конфронтацію), Вуж (сприяє стабілізації суб'єкта) (Рис. 6).

Рис. 6. Комунікативні трикутники

Суб'єкт несвідомо зацікавлений у збереженні невротичного буття, що позначається на посиленні непродуктивної конфронтації (з Повітряним Змієм) й уникненні таких її форм, які призведуть до реалізації інтриги психотерапевтичного процесу (з П'явкою). Радикальні особистісні зміни стають можливими в результаті виключення з поля комунікації окремих контрагентів (Удав, Вуж) і посилення впливу інших (П'явка, Кобра). Суб'єкту належить здійснити адекватну контрсугестію (у взаємодії з Коброю). Це передбачає обмеження впливу певних осіб (Удав) і регулювання процесу конфронтації, а саме переведення її у конструктивне річище і відмова від конфронтації з іншими контрагентами (надто з П'явкою). Нездатність закінчити комунікативну інверсію обумовлює стагнацію суб'єкта у такому колі контрагентів, які на інтерпсихічному рівні фіксують інтрапсихічні суперечності та унеможливають диференціацію внутрішніх розбіжностей індивіда (Табл. 4).

Таблиця 4

Поведінкова динаміка невроту

Етапи формування комунікативних трикутників	Етапи невротизації особистості				
	передумова	початок	інтрига	буття	терапія
	Кобра – Удав – Вуж	Повітряний Змій – Удав – Вуж	Повітряний Змій – П'явка – Вуж	Кобра – П'явка – Вуж	вихід із трикутників
	вразливий	усталений	стишений	мінливий	спонтанна адекватність

Нівелювання дисонансів особистості на інтерпсихічному рівні тотожне припиненню проєктування інтрапсихічних розбіжностей на оточення. Суб'єкту належить сягнути спонтанної адекватності, попередньо змінивши низку комунікативних трикутників і власний психологічний стан в їхніх межах. У запропонованій концепції поведінкової динаміки можливими стають переходи між трикутниками актуальних контрагентів, які відповідають розгортанню невротизації особистості. Суб'єкту належить пройти всі етапи поведінкової динаміки – від стану Вразливого до Мінливого, щоби, зрештою, вийти за межі невротизуючої комунікації й зосередитися на продуктивному спілкуванні. Базова психічна суперечність суб'єкта збалансується за умови втрати контрагентами своєї рольової специфіки та припинення об'єктивації інтрапсихічних розбіжностей в їхньому антагоністичному вияві (Удав / П'явка, Повітряний Змій / Кобра). Ключовим інструментом комунікативної адекватності стає здатність суб'єкта здійснювати ефективну контрсугестію.

Таким чином, генетично-модельючий метод дозволив з'ясувати природу подвійної суперечності психіки, що об'єктивується на елементарному рівні. Відстежено цикл психофізіологічної інверсії бінарних емоцій, що несуть суперечливий зміст (емоційну амбівалентність); встановлено структурну специфіку знаку, його когнітивну інверсію, що зумовлює унікальну сублогіку у ситуації незбалансованої психічної суперечності; з'ясовано закономірності комунікативної інверсії, які спричинюють поведінкові розбіжності. Отже, в ході аналізу *доведено*, що система дисонансів особистості є наслідком незавершеної інверсії психічного розвитку, яка міститься у дискретних суперечностях інтра- й інтерпсихічного змісту.

У розділі 4 «Структурна динаміка особистості» здійснено *структурно-функціональний аналіз* формування системного дисонансу особистості, що відповідає вирішенню третього завдання і презентації шостої групи концептуальних положень.

Структура особистості відображає елементи психічної природи та показує їхню взаємодію і психодинаміку (К.К. Платонов, С.Л. Рубінштейн). Субособистість як структурний кластер є системою взаємопов'язаних емоційних реакцій, когнітивних конструкцій і поведінкових актів (Р. Ассанджолі, М. Руфлер). В якості структурних підсистем виокремлюємо Его й Альтер-Его. Его – біологічна субстанція психічного, представлена субособистістю Жадаючого Я. Альтер-Его – соціальна субстанція, яка гальмує першосигнальні імпульси Его й одночасно забезпечує трансформацію інстинктів, імпульсів (жадань) через субособистості Імітованого Я, Ситуативного Я і Досвідного Я.

На структурно-функціональному рівні Его та Альтер-Его становлять базову психічну суперечність. Абстрактно-графічне представлення субособистісної структури особистості (Рис. 7) фіксує момент найбільш ефективної психодинаміки суб'єкта: контамінація (змішування) субособистостей Альтер-Его забезпечує єдність наслідування (Імітоване Я), ситуаційного орієнтування (Ситуативне Я) і контакту з досвідом (Досвідне Я). Спільно вони спрямовані гальмувати й сублімувати антисоціальні за змістом першосигнальні імпульси Жадаючого Я. Цей процес одночасно забезпечує соціалізацію суб'єкта і реалізацію у соціально прийнятній формі глибинних потреб та інтересів.

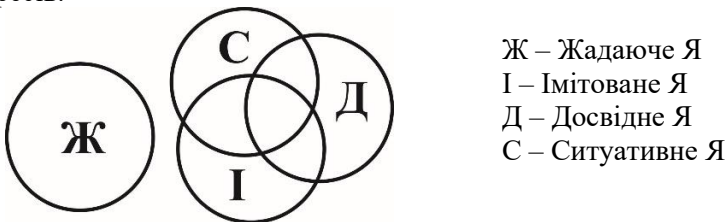

Рис. 7. Субособистісна структура особистості

В онтогенезі субособистості Альтер-Его розвиваються нерівномірно, визначають характер вікових криз й обумовлюють унікальну траєкторію психічного розвитку. Їхня кореспонденція забезпечує вторинний рівень психічної суперечності особистості.

Структурно-функціональна патологія особистості спричинює дезадаптацію педагогічного і психологічного характеру. Педагогічні проблеми виникають внаслідок функціонального недорозвитку окремих субособистостей Альтер-Его. Це призводить до порушення базової кореспонденції з Его й однобічності розвитку. Психологічні проблеми з'являються в результаті деконтамінації субособистостей Альтер-Его. Це обумовлює формування структурно-функціонального двійника – Патологічної Субособистості (Рис. 8), якого слід розглядати як тимчасове психічне утворення, що нівелюється після відновлення потенціалу Альтер-Его. Кінцева мета Патологічної Субособистості – асиміляція травматичного досвіду і підготовка суб'єкта до повторної контамінації (вторинної інтеграції) субособистостей Альтер-Его.

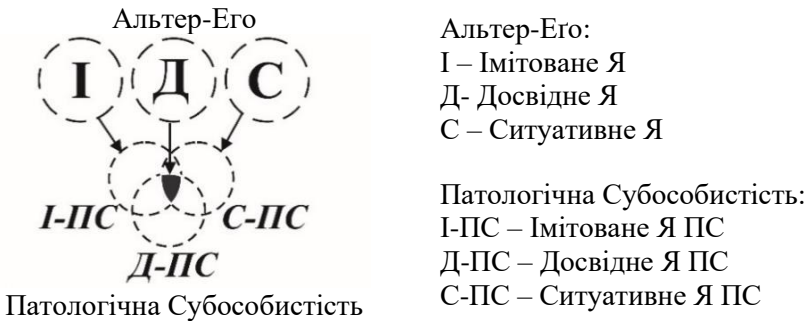

Рис. 8. Формування Патологічної Субособистості

Патологічна Субособистість функціонально неефективна. Її активність обмежена «сізіфовою» стратегією, що протистоїть решті продуктивних стратегій діяльності (В.О. Моляко). «Сізіфова» стратегія несвідомо спрямована на досягнення фрустрованого стану. Суб'єкт не може від неї відмовитися, оскільки фрустрація Альтер-Его є ще більш болісною і ризикованою. Потенційно Патологічна Субособистість прагне до саморуйнування, що складає сутність психотерапевтичного процесу. Однак із часом набуває стійкості (на етапі невротичного буття). Це забезпечується відчуттям узгодженості внутрішніх суперечностей, які відповідають чітко окресленим тактикам поведінки. Порушення кореспонденції з Его робить суб'єкта неконгруентним, позбавляє можливості самоактуалізуватися, однак, разом із цим, дозволяє дистанціюватися від фрустрації Альтер-Его.

Диференціація емоційного бінару, дезабсурдизація «зіпсованого» знаку, актуалізація взаємодії з окремими контрагентами деконтамінують Патологічну Субособистість. Успіх психотерапії обумовлений відновленням контамінації субособистостей Альтер-Его. Цьому сприяють методи максимізації та мінімізації абсурду, метод стрибка в абсурд, метод емоційного екстремізму.

Таким чином, обґрунтована структурно-функціональна модель особистості, яка дозволяє аналізувати динаміку системного дисонансу і виявляти умови формування Патологічної Субособистості, а саме первинну дезінтеграцію та повторну патологічну інтеграцію особистості.

У розділі 5 «Патографічний аналіз літературних особистостей» здійснено *цілісний і системний аналіз особистісних дисонансів*, що відповідає вирішенню четвертого та п'ятого завдань і презентації сьомої та восьмої групи концептуальних положень.

Аналіз широкого кола науково-психологічних джерел показує, що статистично-математичні методи не дозволяють повною мірою виявляти інтрапсихічну суперечливість суб'єкта, ідентифікувати унікальну форму абсурду й обмежено ілюструють структуру окремих психічних феноменів (Б.Ф. Ломов, В.С. Тютін, Л.М. Фрідман). Основним методом дослідження дисонансів особистості є цілісний системний аналіз психічної активності суб'єкта, що найповніше виявляється у класичних літературних творах світового гатунку. Найбільш цінною вважаємо творчість Ф.М. Достоевського. Він пропонує детальний опис емоційних і когнітивних складових психічного функціонування, влучно проєктує суперечливу природу психіки (І.Д. Єрмаков, О.Г. Ковальов, В. Чиж), зокрема, об'єктивуючи це у феномені двійництва.

Цілісний і системний аналіз особистісної проблематики передбачає вивчення емоційної, когнітивної та поведінкової підсистем саморегуляції. Предметом аналізу стають емоційні реакції, знакова система і комунікативна взаємодія суб'єкта, що, відповідно, виявляються через амбівалентність реагування, протиріччя в умовисновках і соціальну конфліктність. У ході *патографічного аналізу* літературних особистостей характеризуються чотири основних етапи розвитку дисонансів: передумова, початок, інтрига і буття, динаміка чого показується на структурно-функціональному рівні.

Система дисонансів особистості Раскольников (роман «Злочин і кара») полягає у неспроможності асимілювати власний низький соціальний статус і природну норовливість. Це виявляється в емоційній амбівалентності («смуток/інтерес») і когнітивному абсурді («звичайний/гордий»). На третій фазі ультрапарадоксального стану бінарна емоція набуває такої конфігурації: домінантний елемент (інтерес/страх/подив/гнів) загальмований, а субдомінантний (смуток/огода/збентеження/сором) – збуджений. Квадрат когнітивного абсурду включає такі елементи: А – звичайний, В – гордий, $\bar{A}$ – незвичайний, $\bar{B}$ – смиренний. Емоційний і когнітивний дисонанси спонукають суб'єкта планувати злочин, який покликаний розв'язати проблему ідентичності (підтвердити «незвичайність» суб'єкта). Дисонанс закономірно виявляється у поведінковій суперечності Раскольника: план злочину містить фатальні помилки («сізіфова» стратегія); йому не вдається підтримувати психічну адекватність, що об'єктивувалося у хворобі. Особливість комунікації суб'єкта полягає у тому, що поява конструктивних контрагентів сприяє диференціації емоційного стану і дезабсурдизації «зіпсованого» знаку, що призвело до гальмування патологічного інтересу, розуміння і прийняття власної ординарності та смиренності. Він проходить всі етапи комунікації, які сприяють зміні станів – від Вразливого до Мінливого, що згодом дозволило набутти спонтанної адекватності. Раскольников долає структурно-функціональну дезінтеграцію шляхом встановлення нових продуктивних стосунків із конструктивними контрагентами (кохання) й, таким чином, ілюструє повний цикл психотерапевтичних змін.

Система дисонансів особистості Настасії Пилипівни (роман «Ідіот») полягає у неспроможності асимілювати знехтуваність («продажність») гордої особи. На емоційному рівні цей комплекс об'єктивується в амбівалентності («огода/сором»), на когнітивному – у «зіпсованому» абсурді («ганьба/провина»). На третій фазі ультрапарадоксального стану домінантний елемент бінарної емоції (огода/гнів/подив) загальмований, а субдомінантний (сором/радість/печаль) – збуджений. Квадрат когнітивного абсурду Настасії Пилипівни містить такі елементи: А – ганьба, В – провина, $\bar{A}$ – гордість, $\bar{B}$ – презирство. Емоційний і когнітивний дисонанси виявляються у психотизації поведінки, яка не позбавлена суперечливих дій (одруження і втеча з весілля, сприяння одруженню коханого з іншою

жінкою), ініціювання низки конфліктних ситуацій. Настасія Пилипівна неспроможна загальмувати відчуття сорому. Їй не вдається інтегрувати ганьбу, прийняти провину за ситуацію, яку створила. Закономірно це призводить до того, що провина неадекватно «компенсується» смертельною небезпекою, що стає неадекватною формою психологічного захисту. Це об'єктивується її добровільною жертовністю (вбивством). На поведінковому рівні вона зближується з психопатичним контрагентом. Втім, специфіка комунікації Настасії Пилипівни полягає у тому, що навіть найбільш конструктивний контрагент обмежує її здатність реалізувати інтригу. Їй не вдається остаточно вийти зі стану Вразливої. Тому Патологічна Субособистість не сприяє реінтеграції субособистостей Альтер-Его і досягає дезінтеграції шляхом фізичного самознищення.

Система дисонансів особистості Ставрогіна (роман «Біси») криється у неспроможності на структурно-функціональному рівні відновити емоційно-когнітивну дезінтеграцію, пов'язану зі скоєнням імпульсивного злочину. На емоційному рівні це об'єктивується у бінарній емоції «інтерес/страх», на когнітивному – в абсурді «образа/дурість». На третій фазі ультрапарадоксального стану бінарна емоція зазнає змін: домінантний елемент (інтерес/огида) стає загальмованим, а субдомінантний (страх/гнів/сором/провина) – збудженим. Квадрат когнітивного абсурду Ставрогіна набуває такої форми: А – образа, В – дурість, $\bar{A}$ – спокута, $\bar{B}$ – ганьба. Спроба спокутувати провину на поведінковому рівні призводить до поглиблення суперечності, що виявляється у новому кривавому злочині («сізіфова» стратегія). Зміна соціального середовища не дозволяє отримати достатню соціально-психологічну підтримку з боку конструктивних контрагентів для здійснення структурно-функціональної реорганізації особистості. Епізодично йому вдається сягнути стану Стишеного. Тому суб'єкт неспроможний здійснити повторну соціальну інтеграцію, знайшовши релевантну форму спокути злочинів. Це призводить до самогубства, що можна розглядати як своєрідний спосіб загальмувати психічну суперечність. Психотерапевтичні зміни унеможливлені невротичним рецидивом (досягненням невротичного буття) і зникненням цілої плеяди конструктивних контрагентів, які забезпечували життєдіяльність Патологічної Субособистості й теоретично могли сприяти реінтеграції субособистостей Альтер-Его.

Таким чином, на емпіричному рівні шляхом патографічного аналізу літературних особистостей творів Ф.М. Достоевського *доведено* положення про те, що незавершений характер психічної інверсії призводить до фіксації дисонансів особистості. Показано, що система особистісних дисонансів виникає у ситуації парабіозу, коли не настає гальмівна стадія, відсутності достатнього рівня дезабсурдизації елементів «зіпсованого» знаку і неможливості отримати підтримку з боку конструктивних контрагентів, що об'єктивується у феномені вимушеного повторення («сізіфова» стратегія). В окремих випадках це набуває фатальних наслідків (Настасія Пилипівна, Ставрогин); натомість її завершення призводить до відновлення особистісного консонансу (Раскольников). Показником збалансування базової психічної суперечності є нейтральне ставлення суб'єкта до інтра- й інтерпсихічних розбіжностей. Втім, диференціація амбівалентних емоцій і дезабсурдизація «зіпсованих» знаків є необхідною, але недостатньою умовою психічної адекватності суб'єкта. Індивіду належить у новому форматі синтезувати базову психічну суперечність.

ВИСНОВКИ

У дисертації узагальнено питання генезису і динаміки особистісної проблематики. Запропоновано оригінальний системний підхід до аналізу дисонансів особистості, який включає схему формування емоційної амбівалентності, когнітивних суперечностей та поведінкових розбіжностей суб'єкта, що може бути представлено на структурно-функціональному рівні. Це дає підстави зробити висновки:

1. Узагальнення теоретико-методологічних засад розвитку академічної психології та психотерапевтичної практики обумовлюють розуміння саморегуляції людини як дворівневої психічної суперечності (на інтра- й інтерпсихічному рівнях). Така обставина детермінована психічною суперечністю на елементарному рівні (на рівні одиниці психологічного аналізу) і є умовою особистісного розвитку. Цей принцип закладений у типологічних змінах особистості, які стають можливими завдяки втраті балансу базової психічної суперечності, об'єктивованій невротичним станом суб'єкта. Історико-психологічний аналіз показує, що ключова помилка вчених полягала у лінійному розумінні психічних феноменів, тоді як вони мають бінарну структуру,

яка продукує психічну суперечність (між біологічним і соціальним, вродженим і набутиим, першою і другою сигнальною системою, сигналом і знаком тощо). Неможливість узгодити базову психічну суперечність призводить до появи невротичних і психотичних розладів. Вони відбивають дихотомію порушень на емоційному (за неврастенічним та біполярним типом) і когнітивному (за obsесивно-компульсивним та шизоїдним типом) рівнях. Запропонована динамічна модель особистісної проблеми системно розкриває зміст дисонансів особистості на емоційному, когнітивному і поведінковому рівнях.

2. Незбалансована психічна суперечність *на емоційному рівні* виявляється у незагальмованому бінарному емоційному стані (незавершений процес парабіозу). Амбівалентність спричинює авторотацію антитетичних нервово-психічних реакцій, яку неможливо загальмувати внаслідок неусвідомленості частини з них. *На когнітивному рівні* елементарна суперечність об'єктивується у феномені знаку, що якісно відрізняє його від сигналу тварини. Формальна тотожність елементів знаку й одночасна їхня змістовна нетотожність детермінують когнітивний абсурд в обробці інформації, що отримує значні еволюційні переваги у порівнянні із суто рефлекторним способом реагування. Невротичний розлад призводить до порушення структури знаку і вимагає дезабсурдизації його елементів із метою формування інших знаків. *На поведінковому рівні* суперечність позначається на формуванні такого кола соціальних контрагентів, які підтримують незбалансовану психічну суперечність, а сам поведінковий дисонанс виявляється у феномені вимушеного повторення. Таким чином, невротизація особистості становить систему дисонансів інтра- та інтерпсихічного змісту, які розгортаються у відповідь на порушення балансу базової психічної суперечності. Чітка етапність цього процесу дозволяє виявляти моменти стагнації та розвитку особистості.

3. Оригінальне концептуальне бачення особистості як контрапункту антитетичних психічних систем передбачає її релевантне структурування. Субособистість як структурна одиниця особистості є кластером емоційних, когнітивних і поведінкових реакцій. Розвиток і кореспонденція субособистостей забезпечують унікальну психодинаміку суб'єкта, що є наслідком їхньої контамінації (об'єднання) або функціонального виключення (недорозвиток).

Психічні розлади обумовлюють патологію субособистісної структури, яка полягає у продукуванні тимчасового психічного двійника особистості – Патологічної Субособистості. Вона спрямована на відтворення неефективної й повторюваної стратегії асиміляції травматичного досвіду («сізіфова» стратегія). Незбалансована психічна суперечність на структурно-функціональному рівні виявляється у протистоянні здорової та патологічної систем субособистостей. Нівелювання Патологічної Субособистості відбувається внаслідок диференціації емоційної реакції, дезабсурдизації «зіпсованого» знаку та виходу за межі повторюваної деструктивної поведінки.

4. Дослідження системи дисонансів особистості неможливе за допомогою традиційних діагностичних методів і процедур, оскільки предметом вивчення стає не фіксація певної нервово-психічної реакції чи рефлексивна оцінка досвіду, а психічна суперечність, яка усвідомлюється суб'єктом лише частково. Дещо прояснити суть особистісної проблеми можуть методи багатомірного статистичного аналізу, які здатні виявляти фундаментальну емоційну суперечність у факторному аналізі або показувати формальну тотожність змістовно нетотожних елементів у багатомірному шкалюванні. Більш прогресивним методом вважаємо цілісний і системний аналіз психічної активності людини, зокрема патографічний аналіз.

5. Концептуальні положення знаходять емпіричне підтвердження у патографічному аналізі літературних особистостей. Запропонована схема дослідження виявилась придатною встановлювати інтрапсихічні суперечності, які виникають на тлі інтерпсихічних конфліктів і соціально-психологічної дезінтеграції. Художній твір дозволяє цілісно показати розгортання незбалансованої психічної суперечності, що об'єктивується у системі дисонансів особистості. Здійснений патографічний аналіз виявляє основні чинники патологізації та самоактуалізації особистості.

Основою системи дисонансів особистості є фундаментальна психічна суперечність людини на елементарному рівні, що відбиває інтеграцію біологічного і соціального чинників її становлення. Базова психічна суперечність за певних обставин може втрачати баланс, відновлення якого вимагає послідовної інверсії основних форм психічної активності та реінтеграції на вищому рівні психічного розвитку.

Запропонована концепція потребує розробки стандартизованої методики вивчення типології особистостей, процедури емпіричного вивчення когнітивних і поведінкових аспектів незбалансованої психічної суперечності, використовуючи методи статистичного аналізу. Дослідницькими **перспективами** є поглиблене вивчення взаємозв'язку феноменів мовлення і мислення, співвідношення емоційних і когнітивних реакцій на елементарному рівні, порівняння структурно-функціональних елементів (субособистостей) у здоровому та патологічному станах.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

1. Монографія:

1.1. Мазяр О. В. Особистісний дисонанс: системний аналіз : монографія. Житомир : Видавець О. О. Євенок, 2020. 332 с.

2. Статті у фахових виданнях з психології, включених до переліку, затвердженого МОН України:

2.1. Мазяр О. В. Психофізіологічні механізми виникнення особистісної проблематики. *Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова*. Київ : НПУ імені М. П. Драгоманова, 2006. Серія 12. Випуск 12 (37). С. 107–113.

2.2. Мазяр О. В. Особливості суб'єктної поведінки в екстремальних ситуаціях. *Актуальні проблеми психології : збірник наукових праць Інституту психології ім. Г. С. Костюка АПН України / за ред. С. Д. Максименка*. Київ : «Логос», 2008. Т. 7. Вип. 15. С. 195–198.

2.3. Мазяр О. В., Юрчак О. С. Життєві сценарії в українських народних казках. *Практична психологія та соціальна робота*. 2011. № 2. С. 73–77.

2.4. Мазяр О. В. Методологічні суперечності позитивної психотерапії (історико-психологічний аналіз). *Практична психологія та соціальна робота*. 2012. № 10. С. 41–50.

2.5. Мазяр О. В. Особливості ситуаційної саморегуляції творчо обдарованої особистості. *Наука і освіта*. 2014. № 5. С. 237–242.

2.6. Мазяр О. В. Особистісна проблематика учасників валютних торгів. *Теоретичні і прикладні проблеми психології : збірник наукових праць*. 2015. № 3. С. 257–264.

2.7. Мазяр О. В. Проблема обдарованості: субособистісний підхід. *Актуальні проблеми психології : збірник наукових праць Інституту психології імені Г. С. Костюка НАПН України*. Київ-Житомир : Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2017. Т. VII. Вип. 13. С. 87–94.

2.8. Мазяр О. В. Предмет психотерапії в субособистісному аналізі. *Вісник Дніпропетровського університету. Серія «Психологія»*. 2017. Вип. 23. С. 74–82.

2.9. Мазяр О. В. Творчість у психотерапевтичному вимірі. *Актуальні проблеми психології : збірник наукових праць Інституту психології імені Г. С. Костюка НАПН України*. Київ : Видавництво «Фенікс», 2018. Т. XII. Вип. 24. С. 128–135.

2.10. Мазяр О. В. Валідність психологічного дослідження: математика абсурду. *Актуальні проблеми психології: Збірник наукових праць Інституту психології імені Г. С. Костюка НАПН України*. Київ-Житомир : Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2019. Т. VI. Вип. 15. С. 237–244.

2.11. Мазяр О. В. Патологічна стратегія: субособистісний підхід. *Актуальні проблеми психології : збірник наукових праць Інституту психології імені Г. С. Костюка НАПН України*. Київ : Видавництво «Фенікс», 2019. Т. XII. Вип. 25. С. 155–163.

2.12. Мазяр О. В. Особистісний контрапункт на перехресті парадигм. *Актуальні проблеми психології : збірник наукових праць Інституту психології імені Г. С. Костюка НАПН України*. Київ-Житомир : Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2019. Т. VI. Вип. 16. С. 165–172.

2.13. Мазяр О. В. Контрапунктний дисонанс особистості. *Актуальні проблеми психології : збірник наукових праць Інституту психології імені Г. С. Костюка НАПН України*. Київ : Видавництво «Фенікс», 2019. Т. XII. Вип. 26. С. 166–173.

2.14. Мазяр О. В. Психічна інверсія: когнітивний аналіз. *Актуальні проблеми психології : збірник наукових праць Інституту психології імені Г. С. Костюка НАПН України*. Київ-Житомир : Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2020. Том VI. Випуск 17. С. 189–195.

3. Статті у вітчизняних фахових виданнях, включених до міжнародних наукометричних баз даних:

3.1. Мазяр О. В. Глибиннопсихологічні особливості сприймання «пікаперами» осіб іншої статті. *Наука і освіта*. 2016. № 5. С. 212–217. (*Web of Science Core Collection*).

3.2. Мазяр О. В. Соціальний аналіз особистісної проблематики. *Теорія і практика сучасної психології*. 2017. № 2. С. 21–25. (*Index Copernicus*).

3.3. Мазяр О. В. Знак у сигнальній системі людини. *Теорія і практика сучасної психології*. 2018. № 5. С. 22–26. (*Index Copernicus*).

3.4. Мазяр О. В. Максимізація абсурду як метод субособистісного аналізу. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Збірник наукових праць. Серія «Психологічні науки»*. 2018. Вип. 2. Т. 1. С. 92–96. (*Index Copernicus*).

3.5. Мазяр О. В. Структурні особливості знаку в умовах неврозу. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Збірник наукових праць. Серія «Психологічні науки»*. 2018. Вип. 5. С. 60–65. (*Index Copernicus*).

3.6. Мазяр О. В. Мислення: між інсайтом і дезабсурдизацією. *Теорія і практика сучасної психології*. 2018. № 6. С. 17–21. (*Index Copernicus*).

3.7. Мазяр О. В. Діагностика особистісної проблеми: емоційна сфера. *Теорія і практика сучасної психології*. 2019. № 4. Т. 1. С. 36–41. (*Index Copernicus*).

3.8. Мазяр О. В. Абсурдність як фундаментальна властивість сприймання. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Збірник наукових праць. Серія «Психологічні науки»*. 2019. Вип. 3. С. 30–36. (*Index Copernicus*).

4. Статті у наукових періодичних виданнях інших держав, включених до міжнародних наукометричних баз даних:

4.1. Мазяр О. В. Онтогенез личности: субличностный подход. *GESJ: Education Science and Psychology*. 2016. № 5 (42). Р. 83–90. URL: http://gesj.internet-academy.org.ge/ru/list_artic_ru.php?b_sec=edu&issue=2016-12.

4.2. Мазяр О. В. Л. С. Выготский и Ж. Пиаже: две концепции психической инверсии. *GESJ: Education Science and Psychology*. 2019. № 1 (51). Р. 42–49. URL: http://gesj.internet-academy.org.ge/ru/list_artic_ru.php?b_sec=edu&issue=2019-03.

4.3. Мазяр О. В. Начало смысла: физиологическая развилка. *GESJ: Education Science and Psychology*. 2019. № 3 (53). Р. 10–18. URL: http://gesj.internet-academy.org.ge/ru/list_artic_ru.php?b_sec=edu&issue=2019-09.

4.4. Мазяр О. В. Конец смысла: дезабсурдизация знака. *GESJ: Education Science and Psychology*. 2019. № 4 (54). Р. 3–11. URL: http://gesj.internet-academy.org.ge/ru/list_artic_ru.php?b_sec=edu&issue=2019-12.

5. Опубліковані праці апробаційного характеру:

5.1. Мазяр О. Нівелювання патологічної субособистості засобами творчо-проективних методів. *Міжнародна науково-практична конференція «Творчість як засіб особистісного росту та гармонізації людських стосунків» : тези доповідей*. Київ-Житомир : Державний фонд фундаментальних досліджень МОН України, 2005. С. 118–119.

5.2. Мазяр О. В. Розв'язок особистісних проблем як пріоритетне завдання психологічної служби в системі освіти. *Актуальні проблеми діяльності психологічної служби системи освіти : матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції (м. Суми, 11-12 квітня 2006 р.)*. Суми : Видавництво «Нота бене», 2006. С. 59–60.

5.3. Мазяр О. В. Соціально-перцептивні викривлення як основний чинник неефективної професійної діяльності вчителів. *Тези XXXI науково-практичної міжвузівської конференції, присвяченої Дню університету (м. Житомир, 14-16 березня 2006 року)*. Житомир : ЖДТУ, 2006. С. 274–275.

5.4. Мазяр О. В. Феноменологічні особливості патологічної субособистості. *Тези XXXVI науково-практичної конференції, присвяченої Дню науки (м. Житомир, 12-13 травня 2011 року)*. Житомир : ЖДТУ, 2011. Т. II. С. 372.

5.5. Мазяр О. В. Подвоєння особистості як соціально-психологічний феномен. *Міжвузівський науковий семінар: «Інформаційно-психологічна безпека особистості як теоретична і практична проблема» (м. Житомир, 20 лютого 2014 року)*. Житомир : [б. в.], 2014. С. 36–37.

5.6. Мазяр О. В. Психофізіологічні умови невротичного розвитку особистості. *Сучасні педагогіка і психологія: перспективні та пріоритетні напрями наукових досліджень : матеріали міжнародної науково-практичної конференції (м. Київ, 14-15 липня 2017 року)*. Київ : ГО «Київська наукова організація педагогіки та психології», 2017. С. 93–95.

5.7. Мазяр О. В. Неадекватний рефлекс як основа невротичного розладу. *International research and practice conference «Modern methods, innovations and operational experience in the field of psychology and pedagogics»*: Conference proceedings, October 20-21, 2017. Lublin : Izdewniciba «Baltija Publishing», 2017. P. 224–227.

5.8. Мазяр О. В. Парні емоційні стани як предмет психотерапевтичної роботи. *International scientific-practical conference Forming of modern educational environment: benefits, risks, implementation mechanisms: Conference Proceedings, September 29, 2017*. Tbilisi : Baltija Publishing, 2017. С. 10–11.

5.9. Мазяр О. В. Субособистість як психологічний феномен. *Прикладні аспекти психології особистісного зростання. Збірник наукових праць студентів та викладачів. Випуск 2 / за ред. Л. П. Журавльової, В. О. Климчука, Ю. Ю. Дем'янчук*. Житомир : Видавництво ЖДУ імені Івана Франка, 2017. С. 19–21.

5.10. Мазяр О. В. Часові цикли психічної інверсії. *Пріоритети розвитку педагогічних та психологічних наук у ХХ столітті : збірник наукових робіт учасників міжнародної науково-практичної конференції (м. Одеса, 15-16 березня 2019 р.)*. Одеса : ГО «Південна фундація педагогіки», 2019. Ч. 1. С. 24–27.

5.11. Мазяр О. Творчість як природний шлях особистісного зростання. *Актуальні проблеми особистісного зростання : збірник наукових праць [за матеріалами Всеукраїнської науково-практичної конференції для молодих вчених (м. Житомир, 19 квітня 2019 року)] / ред. кол. : Л. П. Журавльова, Л. О. Котлова, К. А. Марчук*. Житомир : Вид-во ЖДУ імені Івана Франка, 2019. С. 267–269.

5.12. Мазяр О. В. Психічний контрапункт як психологічне поняття. *Матеріали лонгітюдної науково-практичної сесії, присвяченої 120-річчю з дня народження Г. С. Костюка (м. Київ, січень-грудень 2019 року)*. Київ : Інститут психології імені Г. С. Костюка НАПН України, 2019. С. 58–60.

5.13. Мазяр О. В. Система дисонансів особистості. *Особистісне зростання: теорія і практика : збірник наукових праць [за матеріалами IV Міжнародної науково-практичної інтернет-конференції (м. Житомир, 21 квітня 2020 р.)] / ред. колегія: Л. П. Журавльова, Г. В. Пирог, Т. М. Шапран*. Житомир : Вид-во ЖДУ імені Івана Франка, 2020. С. 33–34.

5.14. Мазяр О. В. Абсурд як предмет психологічного дослідження. *Психологічні проблеми сприймання : матеріали XX Всеукраїнської науково-практичної конференції (м. Київ, 25 травня 2020 року) / за ред. В. О. Моляко*. Київ : Інститут психології імені Г. С. Костюка НАПН України, 2020. С. 62–66.

6. Опубліковані праці, які додатково відображають наукові результати дисертації:

6.1. Мазяр О. В. Проблеми професійної рефлексії в особистісно орієнтованій моделі навчання. *Психолого-педагогічні проблеми розвитку особистості в системі неперервної освіти : науково-методичний збірник / за ред. М. М. Заброцького*. Київ-Житомир : ЖОШПО, 2007. С. 65–70.

6.2. Мазяр О. В. Психофізіологічний механізм формування невротичного розладу. *Врачебное дело*. 2017. № 7. С. 110–116.

6.3. Мазяр О. В. Невротичний стан у системі особистісного розвитку. *Пост-травматичний стресовий розлад: дорослі, діти та родини в ситуації війни / за ред. : І. Маноха, Г. Собчук*. Варшава-Київ : ПАН – Гнозис, 2018. Т. II. С. 257–267.

6.4. Мазяр О. В. Мовлення та мислення у концептуальних поглядах Л. С. Виготського. *Психологія людини: Л. С. Виготський та сучасна наука : збірник статей за редакцією М. В. Папучі*. Випуск 2–3. Ніжин : НДУ ім. М. Гоголя, 2020. С. 175–192.

АНОТАЦІЇ

Мазяр О. В. Генезис і динаміка дисонансів особистості: системний підхід. – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора психологічних наук за спеціальністю 19.00.01 «Загальна психологія, історія психології». – Інститут психології імені Г. С. Костюка НАПН України, Київ, 2021.

Дисертація спрямована на вивчення системи дисонансів особистості, які обумовлюють широкий спектр психологічної проблематики та спонукають суб'єкта до пошуку релевантної форми і змісту допомоги. Встановлено загальний механізм формування системного дисонансу особистості. Дисонанси особистості

виявляються у незбалансованій психічній суперечності на емоційному, когнітивному і поведінковому рівнях саморегуляції. Обґрунтовано положення про те, що система дисонансів особистості лежить в основі всього спектру психічних розладів, зокрема невротичних. Складність вирішення психологічних проблем, пов'язаних з особистісним розвитком, криється у подвійній суперечності психічного розвитку людини на інтра- та інтерпсихічному рівнях.

Стабілізована особистісна проблема виявляється у загостреній емоційній амбівалентності, когнітивному абсурді та поведінковій деструктивності. Пояснено, що це є наслідком неспроможності суб'єкта вийти на інший етап психічного розвитку, нездатності здійснити типологічну інверсію особистості. Зроблено припущення, що в основі утворення особистісних дисонансів лежать труднощі інверсії психічного розвитку. Створено типологію особистостей, динаміка змін якої забезпечується пошуком балансу базової психічної суперечності.

Визначено чинники психофізіологічної інверсії особистості на рівні емоційних реакцій, які набувають бінарної форми та суперечливого змісту. Емоційна амбівалентність є результатом формування неадекватної нервово-психічної реакції індивіда, яка не набуває достатньої психічної інтеграції. Виявлено, що психофізіологічною основою закріплення дисонансу особистості стає інертна ультрапарадоксальна стадія парабіозу. Ця обставина зумовлює подвійну психофізіологічну інверсію. Вона призводить до структурування бінарної емоційної реакції й протиставлення її антагоністичних елементів. З психофізіологічної точки зору, особистісний дисонанс є неспроможністю суб'єкта остаточно загальмувати бінарну емоційну реакцію.

Показано структурно-функціональну особливість сигнально-знакової системи людини, синкретичний характер формування її сублогіки та специфіку когнітивної інверсії у ситуації незбалансованої психічної суперечності особистості. Отримано дані, що абсурдність є початковою формою когнітивної оцінки реальності, яка лише частково підлягає дезабсурдизації. Це обумовлює труднощі у дотриманні правил формальної логіки. Розроблено схему формування і нівелювання когнітивних суперечностей особистості. Дисонанс особистості на когнітивному рівні стає можливим тільки в ситуації неможливості

інтегрувати абсурд. Це неминуче призводить до усвідомлення абсурду і необхідності його нівелювати (дезабсурдизувати).

Обґрунтовано доцільність погляду на дисонанс особистості як неадекватний варіант комунікативного процесу, що формує деструктивну лінію психічного розвитку. Виявлено закономірності інверсії комунікативного кола суб'єкта, які не сприяють вирішенню особистісної проблематики, а стабілізують дисонанс особистісного розвитку. Поглиблено уявлення про соціально-психологічні ролі оточення суб'єкта; встановлено оригінальний реєстр основних контрагентів, які сприяють розгортанню особистісного дисонансу. Показана психодинаміка особистісного розвитку внаслідок зміни комунікативних трикутників.

Запропоновано структурно-функціональну модель особистості, яка дозволяє аналізувати динаміку її системного дисонансу, показує сутність дезінтеграції особистості та умов формування її повторної патологічної інтеграції. Розроблено принципи субособистісного аналізу особистості та її патологізації. Схарактеризовано онтогенетичні аспекти розвитку субособистостей, проаналізовано генетичні чинники їхньої дихотомії, специфіку кореспонденції у конгруентному і патологічному станах, особливості психодинаміки на всіх етапах патологізації та конструктивної реінтеграції.

На прикладі персонажів класичної художньої літератури показано цілісний і системний аналіз дисонансів особистості, що виявляється у незбалансованій психічній суперечності на емоційному, когнітивному і поведінковому рівнях; розкрито структурну інверсію їхніх особистостей.

Ключові слова: особистість, психодинаміка, дисонанси особистості, особистісна проблема, типологія особистостей, незбалансована психічна суперечність, невроз, ультрапарадоксальний стан, психічна інверсія, емоція, знак, смисл, субособистість.

Mazyar O. V. Genesis and dynamics of personality dissonances: a systematic approach. – Manuscript.

The dissertation on competition of a scientific Doctor degree of Psychological Sciences in specialty 19.00.01 «General psychology, history of psychology». – G. S. Kostiuk Institute of Psychology of the National Academy of Educational Sciences of Ukraine, Kyiv, 2021.

The dissertation is aimed at studying the system of personality dissonances, which cause a wide range of psychological issues and motivate the subject to find a relevant form and content of assistance. The general mechanism of formation of system dissonance of the person is established. Personality dissonances are manifested in unbalanced mental contradictions at the emotional, cognitive and behavioral levels of self-regulation. The position is grounded that the system of dissonances of the personality underlies all spectrum of mental frustration, in particular neurotic. The difficulty of solving psychological problems associated with personal development lies in the double contradiction of mental development at the intra- and interpsychic levels.

A stabilized personality problem manifests itself in heightened emotional ambivalence, cognitive absurdity, and behavioral destructiveness. It is explained that this is a consequence of the inability of the subject to reach another stage of mental development, inability to carry out a typological inversion of personality. An assumption is made that at the heart of the formation of personal dissonances are the difficulties of inversion of mental development. A typology of personalities has been created, the dynamics of changes of which is ensured by the search for the balance of the basic mental contradiction.

Factors of psychophysiological inversion of personality at the level of emotional reactions, which acquire binary form and contradictory content, are determined. Emotional ambivalence is the result of the formation of an inadequate neuropsychological response of the individual, which does not acquire sufficient mental integration. It is revealed that the inert ultra-paradoxical stage of parabiosis becomes the psychophysiological basis of consolidation of personality dissonance. This circumstance causes a double psychophysiological inversion. It leads to the structuring of the binary emotional reaction and the opposition of its antagonistic elements. From a psychophysiological point of view, personal dissonance is the inability of the subject to finally inhibit the binary emotional reaction.

The structural and functional feature of the human signal-sign system, syncretic nature of the formation of its sublogy and the specifics of cognitive inversion in a situation of unbalanced mental contradiction of personality is shown. We received data, that absurdity is the initial form of cognitive assessment of reality, which is only partially subject to de-absurdization. This makes it difficult to follow the rules of formal logic. The scheme of

formation and leveling of cognitive contradictions of the personality is developed. Dissonance of personality at the cognitive level becomes possible only in a situation of inability to integrate the absurd. This inevitably leads to the realization of the absurd and its necessity to neutralize (de-absurdize).

The expediency of looking at the dissonance of personality as an inadequate version of the communicative process is substantiated, which forms a destructive line of mental development. The regularities of inversion of the communicative circle of the subject, which do not contribute to the solution of personal problems, but stabilize the dissonance of personal development are revealed. The ideas about the socio-psychological roles of the subject's environment are deepened; the original register of the main contractors which promote development of personal dissonance is established. The psychodynamics of personal development due to the change of communicative triangles is shown.

A structural-functional model of personality is proposed, which allows to analyze the dynamics of its systemic dissonance, shows the essence of personality disintegration and conditions of formation of its repeated pathological integration. The principles of subpersonal analysis of personality and its pathologization are developed. Ontogenetic aspects of subpersonal development are characterized, genetic factors of their dichotomy, specifics of correspondence in congruent and pathological states, features of psychodynamics at all stages of pathologization and constructive reintegration are analyzed.

On the example of the characters of classical literature, a holistic and systematic analysis of personality dissonances, manifested in unbalanced mental contradictions at the emotional, cognitive and behavioral levels is shown; the structural inversion of their personalities is disclosed.

Key words: personality, psychodynamics, personality dissonances, personality problem, typology of personalities, unbalanced mental contradiction, neurosis, ultra-paradoxical state, mental inversion, emotion, sign, meaning, subpersonality.

Підписано до друку 16.02.2021. Формат 60 x 90/16. Папір офсетний
Гарнітура Times New Roman. Друк різнографічний.
Ум. друк. арк. 2,29. Обл. вид. арк. 1,9. Наклад 100. Зам. 14

Видавництво Житомирського державного університету
імені Івана Франка

м. Житомир, вул. Велика Бердичівська 40

Свідоцтво про державну реєстрацію

серія ЖТ №10 від 07.12.04

електронна пошта (e-mail): zu@zu.edu.ua